

บทที่ ๒

หลักธรรมในฉวิโสณสูตร

ศึกษาหลักธรรมในฉวิโสณสูตร ซึ่งเป็นพระสูตรหนึ่งที่มีความสำคัญ เพื่อให้ภิกษุเหล่านั้นรู้จักการตรวจสอบการพยากรณ์หรือหัดผลว่ามีจริงหรือไม่ และความเป็นมาที่น่าสนใจอยู่หลายหมวด ซึ่งในบทนี้ มีประเด็นที่ผู้วิจัยได้ศึกษามา ดังนี้

- ๒.๑ ความเป็นมาของฉวิโสณสูตร
- ๒.๒ หลักธรรมที่ปรากฏในฉวิโสณสูตร
- ๒.๓ การบรรลุมรรคตามคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท
- ๒.๔ ประเภทของพระอรหันต์
- ๒.๕ สรุป

๒.๑ ความเป็นมาของฉวิโสณสูตร^๑

๒.๑.๑ ความหมายของพระสูตรตันตปิฎก

เหตุเกิดพระสูตรตันตปิฎกหรือพระสูตร ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกทุกสูตรมีมูลเหตุเกิดจากพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมในสถานที่ต่าง ๆ ประการบุคคลและเหตุที่เกิดขึ้นแล้วจัดเป็นหมวดหมู่มีมูลเหตุที่จะแสดงธรรม ๖ ประการ^๒

- ๑) ชี้ให้เห็นประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น
- ๒) ตรัสตามอุปนิสัยหรืออศยาของเวไนยสัตว์ (ผู้ควรแนะนำ)
- ๓) มีประโยชน์ทำให้เกิดผลดุจข้าวกล้าที่เจริญเติบโตเป็นรวงข้าวต่อไป
- ๔) ทำให้ประโยชน์หลังไหลออกมาดุจแม่น้ำคงคาไหลออกมา
- ๕) รักษาประโยชน์ทั้งหลายไว้ได้ด้วยดี
- ๖) ใช้เป็นบรรทัดฐานในการประพฤติปฏิบัติของวิญญูชนดุจเส้นบรรทัดของช่างไม้

^๑ ม.อ. (ไทย) ๑๔/-/๑๑๕.

^๒ สุเทพ พรหมเลิศ, พระไตรปิฎกศึกษา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๑๙

จากการศึกษาความหมายของพระสูตร พบว่า พระสูตรมีความหมายหลายประการคือ บ่งถึงประโยชน์, มีอรรถที่ตรัสไว้ดีแล้ว, ผลิตประโยชน์ก่อให้เกิดผล, หลังประโยชน์, รักษาประโยชน์ทั้งหลายไว้ได้เปรียบเหมือนเส้นด้าย

๒.๑.๒ เหตุเกิดของพระสูตรตันตปิฎก

ฉวิโสธนสูตร คือสูตรที่เป็นไปตามอัธยาศัยของพระองค์ (อัตตชฌมาสยะ) คือ พระพุทธองค์ทรงตรัสตามอัธยาศัยของพระองค์โดยไม่ต้องมีผู้ใดกราบทูลขอให้ทรงแสดง จึงเรียกพระสูตรประเภทนี้ว่า อัตตชฌมาสยะได้แก่ อากังขะยสูตร มหาสติปัฏฐานสูตร ทั้งสองพระสูตรนี้ทรงสอนเน้นวิธีปฏิบัติกรรมฐาน^๓ อนึ่ง บรรดาการยกพระสูตรขึ้นแสดง ๔ ประการนั้น พระพุทธเจ้าอันคนเหล่านี้มิได้ทูลอาราธนา ย่อมตรัสพระสูตรเหล่านี้ เพราะอัธยาศัยของพระองค์อย่างเดียวเท่านั้น พระสูตรเหล่านั้นมีอาทิอย่างนี้ คือ อากังขะยสูตร วัตถสูตร มหาสติปัฏฐานสูตร มหาสพายนวิภังคสูตร อริยวงศ์สูตร ส่วนแห่งสัมมปปธานสูตร ส่วนแห่งอิทธิบาทพละโพฆณงค์ และมคคังคสูตร การยกพระสูตรเหล่านั้นขึ้นแสดง ชื่อว่า อัตตชฌมาสยะ^๔

๒.๑.๓ นิภาย (หมวดหมู่) ในพระสูตรตันตปิฎก

ฉวิโสธนสูตร เป็นสูตรที่อยู่ในพระสูตรตันตปิฎกประเภทมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์^๕

๒.๑.๔ ที่มาของฉวิโสธนสูตร

ฉวิโสธนสูตรเป็นพระสูตรมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์^๖ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตพระนครสาวัตถี ได้แสดงธรรมว่าด้วยฉวิโสธนสูตร คือหลักการตรวจสอบพระอรหันต์ ซึ่งเนื้อหาในฉวิโสธนสูตรว่าด้วยหลักการตรวจสอบความเป็นพระอรหันต์ ๖ ประการ ได้แก่ ๑) โวหาร ๔ ๒) หลักการตรวจสอบอุปาทานขันธ ๕ ประการ ๓) หลักการตรวจสอบธาตุ ๖ ประการ ๔) หลักการตรวจสอบอายตนะ ๑๒ ประการ ๕) หลักการตรวจสอบเรื่องการถอนอนุสัย ๖) สิกขาและสาขีพของภิกษุ

^๓ อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๒/๒/-/๔๖.

^๔ ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๘-๒๐.

^๕ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๘/๑๑๕.

^๖ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๘/๑๑๕.

๒.๒ หลักธรรมที่ปรากฏในฉวิโสณสูตร

ซึ่งเนื้อหาในฉวิโสณสูตรนั้น ว่าด้วยหลักการตรวจสอบความเป็นพระอรหันต์ ๖ ในอรรถกถา พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ กล่าวถึงธรรม ๖ หมวดนี้ คือ ๑) โวหาร ๔ ประการ ๒) หลักการตรวจสอบอุปาทานขันธ ๕ ประการ ๓) หลักการตรวจสอบธาตุ ๖ ประการ ๔) หลักการตรวจสอบอายตนะ ๑๒ ประการ ๕) หลักการตรวจสอบเรื่องการถอนอนุสัย และ ๖) สิกขาและสาขีพของภิกษุ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า ฉัพพัชฌันติกะ (บาลีว่าเป็นฉวิโสณสูตร)^๗

หมวด (ธรรม) ๖ หมวดนี้ พึงชำระให้ถูกต้อง โดยปริยายที่ขยายความไว้ในพระวินัย อย่างนี้ว่า ท่านบรรลุละไร ? บรรลุอย่างไร ? บรรลุเมื่อไร ? บรรลุที่ไหน ? ละกิเลสพวกไหน ? ได้ธรรมพวกไหน ?

คำว่า ท่านบรรลุอย่างไร ? เป็นคำถามถึงอุบาย (วิธีทำให้บรรลุ) เพราะในข้อนี้มีอธิบายดังนี้ว่า ท่านทำอนิจจลักษณะให้เป็นธุระ จึงบรรลุ หรือทำทุกขลักษณะและอนัตตลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่งให้เป็นธุระ จึงบรรลุอีกอย่างหนึ่ง ท่านยึดมั่นด้วยอำนาจสมาธิ หรือยึดมั่นด้วยอำนาจวิปัสสนาหนึ่ง ยึดมั่นในรูป หรือยึดมั่นในอรูป อีกอย่างหนึ่ง ยึดมั่นในภายใน หรือยึดมั่นในภายนอก จึงบรรลุ.

คำว่า ท่านบรรลุเมื่อไร ? เป็นการถามถึงเวลา (ที่ได้บรรลุ) มีคำอธิบายว่า ท่านบรรลุในเวลาไหน ในบรรดาเวลาเช้า และเวลาเที่ยง เป็นต้น

คำว่า ท่านบรรลุที่ไหน ? เป็นการถามถึงโอกาส (ที่บรรลุ) มีคำอธิบายว่า ในโอกาสไหน คือในที่พักกลางคืน ในที่พักกลางวัน ที่โคนไม้ ที่มณฑป หรือที่วิหารไหน.

คำว่า ท่านละกิเลสพวกไหน ? เป็นการถามถึงกิเลสที่ละได้ มีคำอธิบายว่า ท่านละกิเลสที่มรรคไหนจะพึงฆ่า.

คำว่า ท่านได้ธรรมพวกไหน ? เป็นการถามถึงธรรมที่ได้บรรลุ มีคำอธิบายว่า บรรดาธรรมมีปฐมมรรคเป็นต้น ท่านได้ธรรมเหล่าไหน

เพราะฉะนั้น ในปัจจุบันนี้ แม้หากจะมีภิกษุบางรูปพยากรณ์การ บรรลุธรรมอันยิ่งยวดของมนุษย์ ก็ยังไม่ควรทำความเคารพเธอด้วยเหตุเพียงเท่านี้^๘. ธรรม ๖ หมวดที่ตรวจสอบความเป็นพระอรหันต์ มีดังนี้

^๗ ม.อ.อ. (ไทย) ๓/๑/๑๓๗/๒๒๔.

^๘ ม.อ.อ. (ไทย) ๓/๑/-/๒๒๘-๒๒๙

^๙ ม.อ.อ. (ไทย) ๓/๑/-/๒๓๐.

๒.๒.๑ โวหาร ๔

พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมพยากรณ์ อรรถัตถผลว่า ‘ข้าพเจ้ารู้ชัดว่า ‘ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มี กิจอื่น เพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป’^{๑๐} เธอทั้งหลายไม่ควรยินดี ไม่ควรคัดค้านคำกล่าว ของภิกษุ รูปนั้น ไม่ยินดี ไม่คัดค้านแล้ว พึงถามปัญหาว่า ‘ท่านผู้มีอายุ โวหาร ๔ ประการนี้ที่พระผู้มีพระ ภาควุทธรู้ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์นั้นตรัสไว้ชอบแล้ว’”

โวหาร ๔ ประการ ได้แก่

๑. การกล่าวสิ่งที่ได้เห็นว่าได้เห็น
๒. การกล่าวสิ่งที่ได้ฟังว่าได้ฟัง
๓. การกล่าวสิ่งที่ได้ทราบว่าได้ทราบ
๔. การกล่าวสิ่งที่ได้รู้ว่าได้รู้^{๑๑}

๒.๒.๒ หลักการตรวจสอบอุปาทานขันธ ๕ ประการ

อุปาทานขันธ ๕ ประการนี้ ที่พระผู้มีพระภาคผู้ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันต สัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นตรัสไว้ชอบแล้ว อุปาทานขันธ ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. รูปอุปาทานขันธ
๒. เวทณูปาทานขันธ
๓. สัญญูปาทานขันธ
๔. สังขารูปาทานขันธ
๕. วิญญาณูปาทานขันธ

จิตของท่านผู้มีอายุ ผู้รู้ อยู่ เห็นอยู่อย่างไร จึงหลุดพ้นจากอาสวะเพราะไม่ยึดมั่นใน อุปาทานขันธ ๕ ประการนี้ได้ ๑ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้เป็นชีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ ควรทำ เสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว สิ้นภวสังโยชน์แล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ^{๑๒}

๒.๒.๓ หลักการตรวจสอบธาตุ ๖ ประการ

ท่านผู้มีอายุ ธาตุ ๖ ประการนี้ ที่พระผู้มีพระภาคผู้ทรงรู้ทรงเห็นเป็นพระอรหันต สัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นตรัสไว้ชอบแล้ว ธาตุ ๖ ประการ อะไรบ้าง คือ

^{๑๐} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๙๘/๑๑๖.

^{๑๑} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๙๙/๑๑๗

๑. ปฐวีธาตุ(ธาตุดิน)
๒. อาโปธาตุ(ธาตุน้ำ)
๓. เตโชธาตุ(ธาตุไฟ)
๔. วาโยธาตุ(ธาตุลม)
๕. อากาสธาตุ(ธาตุคืออากาศ)
๖. วิญญาณธาตุ(ธาตุคือวิญญาณ)

จิตของท่านผู้มีอายุ ผู้รู้ อยู่ เห็นอยู่อย่างไร จึงหลุดพ้นจากอาสวะ เพราะไม่ยึดมั่นในธาตุ ๖ ประการนี้ได้ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้เป็นชีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว สิ้นภวสังโยชน์แล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ^{๑๒}

๒.๒.๔ หลักการตรวจสอบอายตนะ ๑๒ ประการ

ท่านผู้มีอายุ กายายตนะภายในและอายตนะภายนอกอย่างละ ๖ ประการนี้ ที่พระผู้มีพระภาคผู้ทรงรู้ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์นั้นตรัสไว้ชอบแล้วอายตนะภายในและอายตนะภายนอกอย่างละ ๖ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. จักขุ (ตา) คู่กับรูป
๒. โสตะ (หู) คู่กับสัททวะ (เสียง)
๓. ชานะ (จมูก) คู่กับคันธะ (กลิ่น)
๔. ชิวหา (ลิ้น) คู่กับรส
๕. กาย คู่กับโผฏฐัพพะ
๖. มโน (ใจ) คู่กับธรรมารมณ์

ท่านผู้มีอายุ อายตนะภายในและอายตนะภายนอกอย่างละ ๖ ประการนี้ ที่พระผู้มีพระภาคผู้ทรงรู้ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตรัสไว้ชอบแล้ว ก็จิตของท่านผู้มีอายุ ผู้รู้ อยู่ เห็นอยู่อย่างไร จึงหลุดพ้นจากอาสวะ เพราะไม่ยึดมั่นในอายตนะภายในและอายตนะภายนอกอย่างละ ๖ ประการนี้ได้ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้เป็นชีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำ เสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว สิ้นภวสังโยชน์แล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ^{๑๓}

^{๑๒} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๐๐/๑๑๘-๑๑๙.

^{๑๓} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๐๑/๑๑๙-๑๒๐.

๒.๒.๕ หลักการตรวจสอบเรื่องการถอนอนุสัย

ท่านผู้มีอายุรู้อยู่ เห็นอยู่อย่างไร จึงถอนอหังการ มมังการ และ มานานุสัย ในกายอันมี วิญญาณนี้ และในสรรพนิमितภายนอกได้ด้วยดี' ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้เป็นขีณาสพ อยู่จบ พรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว สิ้น ภวสังโยชน์แล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ^{๑๔}

๒.๒.๖ สิกขาและสาชีพของภิกษุ

ในฉวิโสธนสูตร พระพุทธองค์ได้ตรัสว่า “การละทิ้งกองโกศสมบัติน้อยใหญ่ และเครื่อง ญานน้อยใหญ่ โกงน ผมและหนด นุ่งห่มผ้ากาสาฬพัสตร์ ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ข้าพเจ้า บวชแล้วอย่างนี้ ถึงความเป็นผู้มีสิกขาและสาชีพของภิกษุทั้งหลาย คือ

๑. ละ เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ คือ วางทัณฑอาวุธและศัสตราวุธ มีความละอาย มีความ เอ็นดู มุ่งประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่

๒. ละ เว้นขาดจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ คือรับเอา แต่สิ่งของที่เขาให้ มุ่งหวังแต่สิ่งของที่เขาให้ ไม่เป็นขโมย เป็นคน สะอาดอยู่

๓. ละพฤติกรรมอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์ คือ ประพฤติพรหมจรรย์ เว้นห่างไกลจาก เมถุนธรรมอันเป็นกิจของชาวบ้าน

๔. ละ เว้นขาดจากการพูดเท็จ คือ พูดแต่คำสัตย์ ดำรงความสัตย์ มีถ้อยคำเป็นหลัก เชื่อถือได้ ไม่หลอกลวงชาวโลก

๕. ละ เว้นขาดจากการพูดส่อเสียด คือ ฟังความจากฝ่ายนี้แล้ว ไม่ ไปบอกฝ่ายโน้น เพื่อทำลายฝ่ายนี้ หรือฟังความฝ่ายโน้นแล้ว ไม่มาบอกฝ่ายนี้ เพื่อทำลายฝ่ายโน้น สมานคนที่แตก กัน ส่ง เสริมคนที่ปรองดองกัน ชื่นชม ยินดี เพลิดเพลินต่อผู้ที่สามัคคีกัน พูดแต่ถ้อยคำที่สร้างสรรค์ ความสามัคคี

๖. ละ เว้นขาดจากการพูดคำหยาบ คือ พูดแต่คำไม่มีโทษ ไพเราะ น่ารัก จับใจ เป็นคำ ของชาวเมือง คนส่วนมากรักใคร่ พอใจ

๗. ละ เว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อ คือ พูดถูกเวลา พูดคำจริง พูดอิงประโยชน์ พูดอิง ธรรม พูดอิงวินัย พูดคำที่มีหลักฐาน มีที่ อ้างอิง มีที่กำหนด ประกอบด้วยประโยชน์ เหมาะแก่ กาลเวลา

๘. เว้นขาดจากการพรากรพิชคาม และภุตคาม

^{๑๔} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๐๒/๑๒๑.

๙. ฉันทน์มือเดียว ไม่ฉันทน์ตอนกลางคืน เว้นขาดจากการฉันทน์ในเวลาวิกาล^๓

๑๐. เว้นขาดจากการฟ้อนรำ ขับร้อง ประโคมดนตรี และดูการละเล่น ที่เป็นข้าศึกแก่

กุศล

๑๑. เว้นขาดจากการตัดทรง ประดับ ตกแต่งร่างกายด้วยพวงดอกไม้ ของหอมและเครื่องประพรมผิว อันเป็นลักษณะแห่งการแต่งตัว

๑๒. เว้นขาดจากที่นอนสูงใหญ่

๑๓. เว้นขาดจากการรับทองและเงิน

๑๔. เว้นขาดจากการรับธัญญาหารดิบ^๔

๑๕. เว้นขาดจากการรับเนื้อดิบ

๑๖. เว้นขาดจากการรับสตรีและกุมารี

๑๗. เว้นขาดจากการรับทาสหญิงและทาสชาย

๑๘. เว้นขาดจากการรับแพะและแกะ

๑๙. เว้นขาดจากการรับไก่และสุกร

๒๐. เว้นขาดจากการรับช้าง โค ม้า และลา

๒๑. เว้นขาดจากการรับเรือกสวนไร่นาและที่ดิน

๒๒. เว้นขาดจากการทำหน้าที่เป็นตัวแทนและผู้สื่อสาร

๒๓. เว้นขาดจากการซื้อขาย

๒๔. เว้นขาดจากการโกงด้วยตาชั่ง ด้วยของปลอม และด้วยเครื่อง ตวงวัด

๒๕. เว้นขาดจากการรับสินบน การล่อลวง และการตลบตะแลง

๒๖. เว้นขาดจากการตัด(อวัยวะ) การฆ่า การจองจำ การตีชิงวิ่งราว การปล้น และการ

ขู่กรรโชก

ข้าพเจ้านั้นเป็นผู้สันโดษด้วยจีวรพอกุ้มร่างกาย และบิณฑบาตพอกุ้มท้อง จะไป ณ ที่ใด ๆ ก็ไปได้ทันที เหมือนนกบินไป ณ ที่ใด ๆ ก็มีแต่ปีกเป็นภาระ ข้าพเจ้านั้นประกอบด้วยอริยสีลขันธเช่นนี้แล้ว ย่อมเสวยสุขอันปราศจากโทษในภายใน^{๑๕}

สรุป โดยมีหลักธรรมที่เป็นสาระสำคัญที่ทรงแสดงไว้ในฉวิโสธนสูตร คือ ทรงแสดงหลักการตรวจสอบความเป็นพระอรหันต์ ๖ ประการ ได้แก่ ๑) โวหาร ๔ ประการ ๒) หลักการตรวจสอบอุปาทานขันธ ๕ ประการ ๓) หลักการตรวจสอบธาตุ ๖ ประการ ๔) หลักการตรวจสอบอายตนะ ๑๒ ประการ ๕) หลักการตรวจสอบเรื่องการถอนอนุสัย ๖) สิกขาและสาขีพของภิกษุ ซึ่ง

^{๑๕} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๐๒/๑๒๑-๑๒๓.

เป็นสิ่งที่พระอรหันต์ผู้อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว สิ้นภวสังโยชน์แล้ว หลุดพ้นแล้วที่จะต้องตรวจสอบ

๒.๓ การบรรลุธรรมตามคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

การบรรลุธรรม หมายถึง จิตหลุดพ้นจากโลกวิสัยเข้าสู่โลกุตระภูมิรับกระแสนิพพานเป็นครั้งแรก บุคคลผู้ได้บรรลุมรรคญาณแล้ว คือ เคยหน่วงเอานิพพานมาเป็นอารมณ์ได้แล้ว มีปรากฏอยู่ในโลก ได้ชื่อว่า อริยบุคคลมีพระโสดาบันเป็นขั้นต้น มีพระอรหันต์เป็นขั้นสูงสุด เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวายควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก^{๑๖} ในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต กล่าวถึงการบรรลุไว้ ดังนี้

๑. ปัญญาวิมุต	ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา
๒. อุภโตภาควิมุต	ผู้หลุดพ้นทั้งสองส่วน
๓. ศรัทธาอนุสารี	ผู้แล่นไปตามศรัทธา
๔. ัมมานุสารี	ผู้แล่นไปตามธรรม (ปัญญา)
๕. ศรัทธาวิมุต	ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา
๖. ทิฏฐิปัตตะ	ผู้บรรลุสัมมาทิฏฐิ
๗. กายสักขี	ผู้เป็นพยานในนามกาย ^{๑๗}

๑. ปัญญาวิมุต (ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา) ได้แก่ ท่านผู้มิได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ ด้วยกาย แต่อาสวะทั้งหลายสิ้นไปแล้วเพราะเห็น (อริยสัจ) ด้วยปัญญา (หมายถึงพระอรหันต์ผู้บำเพ็ญวิปัสสนาเป็นต้นนำมาโดยตลอดจนสำเร็จ)

๒. อุภโตภาควิมุต (ผู้หลุดพ้นทั้งสองส่วน) ได้แก่ ท่านผู้มิได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ ด้วยกาย และอาสวะทั้งหลายก็สิ้นไปแล้ว เพราะเห็น (อริยสัจ) ด้วยปัญญา (หมายถึงพระอรหันต์ผู้บำเพ็ญสมณะมาเป็นอย่างมากก่อนแล้วจึงใช้สมณะนั้นเป็นฐานบำเพ็ญวิปัสสนาต่อจนสำเร็จ)

๓. ศรัทธาอนุสารี (ผู้แล่นไปตามศรัทธา หรือผู้แล่นตามไปด้วยศรัทธา) ได้แก่ ผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผล ที่มีศัทธินทรีย์แรงกล้า อบรมอริยมรรคโดยมีศรัทธาเป็นต้นนำ (ท่านผู้นี้ถ้าบรรลุมรรคผลแล้วกลายเป็นศรัทธาวิมุต)

^{๑๖} วจ.สตตก. (ไทย) ๒๓/๑๔/๒๐.

^{๑๗} วจ.สตตก. (ไทย) ๒๓/-/๒๐.

๔. ธัมมานสารี (ผู้เล่นไปตามธรรม หรือผู้เล่นตามไปด้วยธรรม) ได้แก่ ผู้ปฏิบัติเพื่อ บรรลุโสดาปัตติผลที่มีปัญญนทรีย์แรงกล้า อบรมอริยมรรคโดยมีปัญญาเป็นตัวนำ (ท่านผู้นี้ถ้าบรรลุ แล้วกลายเป็นทิฏฐิปัตตะ)

๕. ศรัทธาวิมุต (ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา) ได้แก่ ผู้ที่เข้าใจอริยสัจธรรมถูกต้องแล้ว เห็นธรรมที่พระพุทธเจ้าประกาศโดยแจ่มชัด ประพฤติปฏิบัติถูกต้องดี และอาสวะบางส่วนก็สิ้นไป เพราะเห็น (อริยสัจ) ด้วยปัญญา แต่ศรัทธาเป็นตัณหาหน้า (ท่านผู้นี้ถ้าบรรลุอรหัตตผลกลายเป็น ปัญญาวิมุตติ)

๖. ทิฏฐิปัตตะ (ผู้บรรลุสัมมาทิฏฐิ) ได้แก่ ผู้ที่เข้าใจอริยสัจธรรมถูกต้องแล้ว เห็นธรรมที่ พระพุทธเจ้าประกาศโดยแจ่มชัด ประพฤติปฏิบัติถูกต้องดี และอาสวะบางส่วนก็สิ้นไปเพราะเห็น (อริยสัจ) ด้วยปัญญา (หมายถึงผู้บรรลุโสดาปัตติผลแล้วขึ้นไป จนถึงผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุอรหัตตผลที่มี ปัญญนทรีย์แรงกล้า, ท่านผู้นี้ถ้าบรรลุอรหัตตผล กลายเป็นปัญญาวิมุต)

๗. กายสักขี (ผู้เป็นพยานด้วยนามกาย หรือผู้ประจักษ์กับตัว) ได้แก่ผู้ที่ได้สัมผัส วิโมกข์ ๘ ด้วยกาย และอาสวะบางส่วนก็สิ้นไปเพราะเห็น (อริยสัจ) ด้วยปัญญา หมายถึงผู้บรรลุ โสดาปัตติผลจนถึง บรรลุอรหัตตผล ซึ่งการบรรลุแบบอุกโตภาควิมุตติ^{๑๘} มีกล่าวไว้ดังนี้

๑. พระโสดาบัน ผู้ถึงกระแสคือเข้าสู่มรรค เดินทางถูกต้องอย่างแท้จริง หรือปฏิบัติ ถูกต้องตามอริยมรรคอย่างแท้จริงแล้ว เป็นผู้ทำได้บริบูรณ์ในชั้นศีล ทำได้พอประมาณในสมาธิ และทำได้พอประมาณในปัญญา

๒. พระสกทาคามี ผู้กลับมาสู่โลกนี้อีกครั้งเดียวก็จะกำจัดทุกข์ได้สิ้น เป็นผู้ทำได้ สมบูรณ์ในศีล ทำได้พอประมาณในสมาธิ และทำได้พอประมาณในปัญญา

๓. พระอนาคามี ผู้จะปรินิพพานในที่ผู้เกิดขึ้น ไม่เวียนกลับมาอีก เป็นผู้ทำได้บริบูรณ์ ในศีล ทำได้บริบูรณ์ในสมาธิ แต่ทำได้พอประมาณในปัญญา

๔. พระอรหันต์ คือ ผู้ควรแก่ทักษิณาหรือการบูชาพิเศษ) หรือผู้หักงำแห่งสังสารจักร ได้แล้วเป็นผู้สิ้นอาสวะเป็นผู้ทำได้สมบูรณ์ในสิกขาทั้งสาม คือ ศีล สมาธิ และปัญญา

พระเสขะ แปลว่า ผู้ยังต้องศึกษา คือยังมีกิจเกี่ยวกับการฝึกฝนอบรมตนที่จะต้องทำ ต่อไป ซึ่งจะต้องปฏิบัติในสิกขา เพื่อละสังโยชน์ และบรรลุธรรมสูงขึ้นต่อไป จนถึงเป็นพระอรหันต์ ส่วนพระอเสขะ แปลว่า ผู้ไม่ต้องศึกษา คือทำกิจเกี่ยวกับการฝึกฝนอบรมตนเสร็จสิ้นแล้ว บรรลุ

^{๑๘} บุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๗๔-๗๗/๓๕๘-๓๖๑, ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๑๔๔.

ประโยชน์ตนแล้ว ไม่ต้องปฏิบัติในสิกขาต่อไป ไม่มีกิเลสที่ต้องพยายามละต่อไป และไม่มีภูมิธรรมสูงว่านั้นที่จะต้องชวนชวายบรรลุลีก จึงได้แก่ พระอรหันต์

สอุปาทิเสสบุคคล คือผู้ยังมีอุปาทิเหลืออยู่ คือยังทำอุปาทานเหลืออยู่ ซึ่งก็หมายถึงยังมีกิเลสเหลืออยู่บ้างนั่นเอง ส่วนอนุปาทิเสสบุคคล คือผู้ไม่มี อุปาทิเหลืออยู่ คือ ไม่มีอุปาทานเหลือ ซึ่งก็หมายถึงว่าไม่มีกิเลสเหลืออยู่เลย จึงได้แก่ พระอรหันต์^{๑๔}

สรุป การบรรลุธรรม หมายถึง จิตหลุดพ้นจากโลกวิสัยเข้าสู่โลกุตระภูมิ ซึ่งได้แก่ ๑) อุภโตภาควิมุต (ผู้หลุดพ้นทั้งสองส่วน) ๒) ปัญญาวิมุตติ (หลุดพ้นด้วยปัญญา) ๓) กายสักขี (ผู้เป็นพยานในนามกาย) ๔) ทิฏฐิปัตตะ (ผู้บรรลุสัมมาทิฏฐิ) ๕) ศรัทธาวิมุตติ (ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา) ๖) อัมมานุสारी (ผู้เล่นไปตามธรรม หรือปัญญา) ๗) ศรัทธาอนุสारी (ผู้เล่นไปตามศรัทธา) ประเภทการบรรลุจะกล่าวตามวิธีที่บรรลุ แต่ก็ยังต้องใช้การตรวจสอบตามฉวิโสธนสูตร

๒.๔ ประเภทของพระอรหันต์

ในบรรดาทักษิณียบุคคล หรือพระอริยบุคคล ที่ได้จำแนกประเภทให้ทราบทั้งหมด ซึ่งมีจำนวนมากนั้น ในฐานะที่พระอรหันต์เป็นบุคคลสูงสุด ผู้จบศึกษา เป็นอเสขะ เสร็จสิ้นภาวณาแล้วบรรลุจุดหมาย ไม่มีอะไรจะต้องทำเพื่อประโยชน์ตนอีกต่อไป เป็นผู้มุ่งบำเพ็ญประโยชน์เพื่อเกื้อการุญแก่ชาวโลก จึงควรแยกออกมาแสดงให้เห็นชัดเจนจำเพาะเป็นหมวดหนึ่ง

พระอรหันต์ ๒ ประเภทดังที่ได้แสดงให้เห็นนี้ สามารถแยกออกไปอีกตามคุณสมบัติพิเศษที่ได้และไม่ได้ ดังนี้

๒.๕.๑ พระปัญญาวิมุต

พระปัญญาวิมุต คือ ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา ได้แก่ผู้ที่มุ่งหน้าบำเพ็ญแต่วิปัสสนา อาศัยสมณะเพียงใช้สมาธิเท่าที่จำเป็น พอเป็นบาทฐานของวิปัสสนาให้บรรลุอาสวักขยญาณเท่านั้น ได้สมณะไม่เกินรูปมาณ ๔ ไม่มีความสามารถพิเศษ เช่น เข้านิโรธสมาบัติไม่ได้ ไม่ได้โลกียอภิญา ๕ เป็นต้น จำแนกได้ ดังนี้

๑) พระสุกขวิปัสสก ผู้เจริญวิปัสสนาล้วน

๒) พระปัญญาวิมุต ผู้ได้มาน ๔ อย่างน้อยขั้นหนึ่งก่อนแล้วจึงเจริญวิปัสสนาในภายหลัง

^{๑๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), พุทธธรรม, หน้า ๔๐๘.

๓) พระปฏิสัมภีทปตตะ ผู้บรรลุปฏิสัมภีทา ๔ คือ ได้ปัญญาแตกฉาน ๔ ประการ

(๑) อตถปฏิสัมภีทา ปัญญาแตกฉานในอรรถ หรือปริชาแจ้งเจนในความหมาย

(๒) ฌมมปฏิสัมภีทา ปัญญาแตกฉานในธรรม หรือปริชาแจ้งเจนในหลัก

(๓) นิรุตติปฏิสัมภีทา ปัญญาแตกฉานในนิรุต หรือปริชาแจ้งเจนในภาษา

(๔) ปฏิภาณปฏิสัมภีทา ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ หรือปริชาแจ้งเจนใน

ความคิดพันการ^{๒๐}

๒.๕.๒ พระอุกโตภาควิมุตติ

พระอุกโตภาควิมุตติ แปลว่า ผู้หลุดพ้นในส่วนทั้งสอง คือ หลุดพ้นจากรูปกายด้วยอรุปสมาบัติ และหลุดพ้นจากนามกายด้วยอริยมรรค เป็นการหลุดพ้น ๒ วาระ คือด้วยวิกขัมภนะ (ข่มกิเลสไว้ด้วยกำลังสมาธิมาน) หนหนึ่ง และด้วยสมุจเฉท (ตัดกิเลสถอนรากเง้าด้วยปัญญา) อีกหนหนึ่งจำแนกได้ดังนี้

๑) พระอุกโตภาควิมุตติ คือ พระอรหันต์ผู้ได้สมณะถึงอรุปมานอย่างน้อยหนึ่งขั้นขึ้นแต่ไม่ได้โลกียวิชา โลกียอภิญญา

๒) พระเตวิชชะ พระอรหันต์ผู้ได้วิชา ๓ คือ พระอุกโตภาควิมุตตินั้น ผู้ได้วิชา ๓ ด้วย คือ

(๑) ปุพเพนิวาสานุสติญาณ ญาณเป็นเหตุระลึกได้ซึ่งขั้นที่เคยอาศัยอยู่ในก่อน แปลง่าย ๆ ว่าระลึกชาติได้

(๒) จุตูปปาตญาณ ญาณหยั่งรู้การจุติ และอุบัติของสัตว์ทั้งหลายที่เป็นไปตามกรรม ถือกันว่าตรงกับทิพพจักขุ หรือ ทิพยจักขุ

(๓) อาสวักขยญาณ ญาณหยั่งรู้ธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย หรือความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ

๓) พระฉฬภิญญะ พระอรหันต์ผู้ได้อภิญญา ๖ คือ พระอุกโตภาควิมุตตินั้นผู้ได้อภิญญา ๖ คือ พระอุกโตภาควิมุตตินั้นผู้ได้อภิญญา ๖ ด้วย คือ

(๑) อิทธิวิธี ความรู้ที่ได้แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้

(๒) ทิพพโสดญาณ ที่ทำให้มีหูทิพย์

^{๒๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), พุทธธรรม, หน้า ๒๙๖.

- (๓) เจโตปริยญาณ ญาณที่ทำให้กำหนดใจคนอื่นได้ คือ หายใจเราได้
- (๔) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ญาณที่ทำให้ระลึกชาติได้
- (๕) ทิพพจักขุ ญาณที่ทำให้มีตาทิพย์
- (๖) อาสวักขยญาณ ญาณที่ทำให้อาสวะสิ้นไป

๔) พระปฏิสัมภีทปัตตะ พระอรหันต์อุกโธภาควิมุตติผู้บรรลุปฏิสัมภีทา ๔ อย่างที่กล่าวมาแล้วข้างต้น^{๒๑}

สรุป พระอรหันต์ผู้หลุดพ้นแล้วเมื่อกล่าวตามคัมภีร์เถรวาท เรียงลำดับตามชื่อที่ใช้เรียกมี ๖ นาม ดังนี้

๑. สุขขวิปัสสกะ	ผู้เจริญวิปัสสนาล้วน
๒. ปัญญาวิมุต	ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา (พ้นออกจากสุขขวิปัสสกะ)
๓. อุกโธภาควิมุต	ผู้หลุดพ้นทั้งสองส่วน
๔. เติวิชชะ	ผู้ได้วิชชา ๓
๕. ฉฬภิญโญ	ผู้ได้อภิญญา ๖
๖. ปฏิสัมภีทปัตตะ	ผู้บรรลุปฏิสัมภีทา ๔

พระอรหันต์องค์ใดเป็นทั้งฉฬภิญโญและปฏิสัมภีทปัตตะ ย่อมเป็นผู้มีคุณสมบัติครบถ้วนบริบูรณ์ ครบคลุมทั้งหมด สิ่งเหล่านี้เป็นการตรวจสอบอีกทางหนึ่ง และในฉวิโสธนสูตรก็เป็นการตรวจสอบอีกแบบหนึ่งเช่นกัน

๒.๕ สรุป

เนื้อหาในฉวิโสธนสูตรนั้น ว่าด้วยหลักการตรวจสอบความเป็นพระอรหันต์ ๖ ประการ ได้แก่ ๑) โวหาร ๔ ๒) หลักการตรวจสอบอุปาทานขันธ ๕ ประการ ๓) หลักการตรวจสอบธาตุ ๖ ประการ ๔) หลักการตรวจสอบอายตนะ ๑๒ ประการ ๕) หลักการตรวจสอบเรื่องการถอนอนุสัย ๖) สิกขาและสาขีพของภิกษุ เป็นผู้สันโดษด้วยจีวรพอกุ้มร่างกาย และบิณฑบาตพออิ่มท้องจะไป ณ ที่ใด ๆ ก็ไปได้ทันที เหมือนนกบินไป ณ ที่ใด ๆ ก็มีแต่ปีกเป็นภาระ เป็นผู้ประกอบด้วยอริยสีลขันธเช่นนี้แล้ว ย่อมเสวยสุขอันปราศจากโทษในภายใน ชื่อว่าเป็นพระภิกษุผู้เป็นชีนาสพอยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับ

^{๒๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒๗ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๘๘

แล้ว สิ้นภวสังโยชน์แล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ แม้หากจะมีภิกษุบางรูปพยากรณ์การบรรลุธรรมอันยิ่งยวดของมนุษย์ ก็ยังไม่ควรทำความเคารพเธอด้วยเหตุเพียงเท่านี้. ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก อรรถกถา และปกรณ์วิเสสซึ่งเป็นหลักธรรมที่ตรวจสอบในส่วนของการเจริญวิปัสสนาภาวนาในบทต่อไป